

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

38. Prot. sess. 1787. okt. 29. No 1093., 1794. nov. 28. No 1385., 1800. nov. 20. No 1386., 1801. nov. 23. No 1546., 1802. dec. 6. No 1595. A meghívás az 1635:21., 1715:77. és 1723:63. tc. alapján történt.
39. Prot. sess. 1793. jún. 7. No 808., 1814. máj. 27. No 810., 1819. febr. 1. No 157.
40. Prot. sess. 1828. ápr. 28. No 760., dec. 15. No 2082.
41. Prot. sess. 1831. márc. 18. No 532.
42. Prot. sess. 1831. márc. 14. No 489.
43. Prot. sess. 1844. jún. 7. No 2310., 1845. jan. 17. No 178.
44. Prot. sess. 1846. nov. 4. No 3890.
45. Acta pol. et jur. 1750. ápr. 29. No 59., máj. 4. No 76.
46. MOL P 507. Nádasdy család. Okiratok II. No 405–407., szept. 1., 1767. jún. 22., 1777. ápr. 2.; Prot. sess. 1767. febr. 13.; KÁLLAY István, Az adózás története Székesfehérvárott a XVIII. században. In: Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 7. Székesfehérvár, 1973. 56.
47. MOL P 507. Okiratok II. 410–411. 1782–1794.; Prot. sess. 1787. júl. 13. No 718.; KÁLLAY István i. m. (46. jegyz.), 57.
48. Prot. sess. 1802. szept. 12. No 1252., dec. 27. No 1673., 1803. jún. 3. No 837.
49. Correspondenzbuch 1743. ápr. 5. KÁLLAY István, Die Reformen der Maria Theresianischen Zeit mit besonderer Berücksichtigung der Wirtschaft. In: Maria Theresia als Königin von Ungarn. Halbtorn, 1980. 190.; KÁLLAY i. m. (46. jegyz.), 56.
50. Prot. sess. 1829. okt. 28. No 1626., 1830. jan. 4. No 5., máj. 1. No 701–702., 1839. ápr. 15. No 786., 1844. szept. 7. No 3567.
51. Prot. sess. 1833. júl. 4. No 1308., 1834. jún. 13. No 1198.
52. Prot. sess. 1793. aug. 23. No 1167., 1821. szept. 24. No 1526., nov. 5. No 1733. Lásd még: MOL P 707. Zichy család. 178. fasc.
53. Prot. sess. 1831. ápr. 18. No 781.
54. Prot. sess. 1831. jún. 6. No 114., nov. 21. No 2000.
55. Prot. sess. 1832. ápr. 27. No 778., aug. 6. No 1574.
56. Prot. sess. 1834. ápr. 14. No 692.
57. Prot. sess. 1839. nov. 8. No 2168., dec. 30. No 2540.
58. Prot. sess. 1840. jan. 31. No 203.

10. Magyarországi (székely) cigányok története.
 Magyar tanulmányok a 60. élekről belőlből
 János Fényes jogász díjazása 237

SOÓS ISTVÁN

Bp. 1994
 Kísérlet a magyarországi cigánykérdés megoldására

(Az 1792/93. évi országgyűlési politikai-közigazgatási bizottság
 cigányügyi munkálatai)

(ELTE
 BTK)

Az 1790–1791. évi országgyűlés 67. tc. értelmében a diéta által kiküldött rendszeres bizottságok munkálatai az ország közpolitikai, jogi, gazdasági, tanulmányi és közoktatásügyi helyzetének vizsgálatára egyaránt kiterjedtek. Az 1792–1793. folyamán kidolgozott reform-tervezeteket és törvényjavaslatokat, az un. systematicum operatum-okat, melyek Magyarország „felemelkedését” kívánták előmozdítani, végleges megvitatás céljából a következő országgyűlés elé kívánták terjeszteni. Mint ismeretes, a rendszeres bizottságok munkálatai a következő három évtizedben nem kerültek a magyarországi diéták napirendjére, mivel a bécsi udvar ezeket a törekvéseket sorra meghíúsította.¹

A rendszeres bizottságok felvették programjukba a korabeli magyar állam és társadalom egyik leg súlyosabb kérdését, a cigányügyet is. Mi készítette a deputációkat arra, hogy az országos jelentőségű és kihatású közigazgatási, alkotmányjogi, kereskedelmi stb. problémák mellett a magyarországi cigányok helyzetével is behatóan foglalkozzanak. Ennek fő oka az előző évtizedek „megoldási” kísérleteinek eredménytelensége, mondhatni kudarca volt. Mária Terézia és II. József számos rendeletben próbálta meg az ország területén keresztül-kasul kóborló, kumpániákba verődő, életüket nyomorúságosan tengető cigányokat a magyarországi társadalomba asszimilálni, — a felvilágosult abszolutista állam felfogása szerint — annak „hasznos tagjaivá” tenni. A többnyire erőszakos intézkedések (nyelvük használatának, az egymás közötti házasságok tiltása, a gyermekek elvétele szüleiktől, az erővel történő letelepítések stb.), mondani sem kell, nem vezettek az uralkodók által kívánt eredményre: sorra meghíúsultak a szabad életre vágyó cigányság ellenállításán. Hiába hoztak minduntalan újabb és újabb rendelkezéseket a cigányság társadalmi beilleszkedésének illetve beillesztésének céljából, a cigányság nagy része minden szigorító rendelet ellenére visszatért eredeti életformájához, s csupán igen kis számban tudták őket megtelepíteni, rendszeres földműves és iparos munkára kényszeríteni.

II. József halála után pedig, amikor a kormányzati szerveket és a közigazgatási hatóságokat az országos ügyek kötötték le, kevesebb figyelmet szenteltek korábbi megszokott életükhöz visszatérő cigányoknak. Csak akkor tulajdonítottak újra nagyobb jelentőséget a kérdésnek, mikor az országban egyre több panasz érkezett a megyékhez és rajtuk keresztül a helytartótanácsokhoz, hogy ti. a vándorcigányok és a hozzájuk csapódó szegénylegények, rablók zaklatják a lakosságot, javaikat eltulajdonítják. Az országban egyre nagyobb számban fel-feltűnő kumpániák viselkedése és az említett rablások arra készítettek a hatóságokat, hogy kemény intézkedéseket fogantossanak az ilyen kóbor cigányokkal szemben,² amelyek azonban, amint azt előző évtizedek negatív tapasztalatai is igazolják, számukra csak részleges ered-

ménnyel jártak, megoldást nem nyújtottak a cigányügyben. Mindezek együttesen arra késztették a rendszeres munkálatokra kiküldött egyik regnicoláris deputációt, hogy a kérdéssel érdemben is foglalkozzon.

A magyarországi cigányság helyzetét, társadalmi-gazdasági „beilleszkedésének”, továbbá letelepítésének módozatait, „hasznos állampolgárokká” tételének lehetőségeit vizsgáló kiküldött országgyűlési bizottság a politikai-közigazgatási bizottság (deputatio in publico-politicis) kebelében végezte munkáját. Mielőtt megkezdte volna érdemi tevékenységét, más bizottságokhoz hasonlóan, egy előzetesen kidolgozott tervezetet terjesztettek be a bizottsági tagok elé. A rendelkezésre álló igen szűk forrásanyagból sajnos egyáltalában nem állapítható meg, kiket is jelöltek ebbe a bizottságba, illetve, kik vettek részt annak munkájában. Egyedül a projektum elkészítőjének és előterjesztőjének a személye ismert: ő Fáy Pál, Torna vármegye alispánja és megyéjének az 1791/91. évi országgyűlésre jelölt egyik követe.³

Fáy előterjesztésének⁴ bevezetőjében az ország különböző részéből a helytartótanácshoz beérkezett panaszokat is megvizsgálva arra hívja föl a figyelmet, hogy a „csavargó” életmódot folytató cigányság továbbra is súlyos problémát jelent a közállapotokra nézve. Annál is inkább így van ez, mivel az utóbbi időben a cigányok létszáma jelentősen megnőtt. Ezért a Mária Terézia és II. József-féle cigányügyi regulációk alap gondolatához kapcsolódva legfőbb célkitűzésként jelöli meg: a cigányokat illetve életformájukat „a közjó érdekében” meg kell változtatni. Ezt szigorú rendelkezések kibocsátásával véli megoldhatónak, azaz olyan intézkedések fogantatását javasolja, melyek segítségével az országban kumpániákba verődött, szerteszét kóborló vagabundus cigányokat korlátoznák szabadságukban és kényszerítenék őket életmódjuk gyökeres megváltoztatására. Ezeknek a rendelkezéseknek a végső célja az lenne, hogy a cigányság a korabeli társadalmi együttélés normatíváinak elfogadása vagy elfogadtatása révén beolvadjon a magyarországi népességbe.⁵ Fáy ezzel az álláspontjával lényegében az elmúlt majd' fél évszázad regulációs alapelveit ismétli meg. A kor nem értette meg ezt a népcsoportot, a cigány sorsot és a cigány emberben csupán olyan valakit látott, aki az államra, a társadalomra veszélyes és akit, ha szükséges, akár erőszakos eszközökkel is „hasznos állampolgárrá” kell tenni, illetve be kell illeszteni a korabeli társadalomba.

Fáy az általa előterjesztett intézkedések sorában elsőként az országba idegen területekről beszivárgó, illetve bevándorló cigányok elleni határozott fellépést jelöli meg. Ezeket a cigányelemeket szerinte azonnal ki kell utasítani, illetve vissza kell toloncolni származási helyükre. Fáy elsősorban a román fejedelemségekből és Erdélyből érkező ún. „oláh” cigányokra utal, akiket már rendelkezéseikkel Mária Terézia és II. József is kitiltott az ország területéről.⁶

A megtelepedett vagy letelepített cigányokat Fáy a korábbi rendeletek értelmében paraszti és iparos munkára kötelezné. Ezek az emberek nem élhetnek a szabad költözés jogával és földesuruk nem adhat számukra ilyen jellegű engedélyt. Erre kizárólag az illető vármegye fő- és alispánjának lehet csak jogosítványa. Ezzel a javaslatával Fáy nem mond lényegesen újat, hiszen ez a rendelkezés már megtalálható volt a korábbi regulációs rendeletekben, azzal az apró különbséggel, hogy a költözés kérdésében a megyei magisztrátust hatalmazták fel az engedély kiadására.⁷ Hasonlóképpen nem tartalmaz új elemet az az intézkedés sem, mely szerint ha valaki a cigányok közül egyedül vagy családotul engedéllyel egy másik földesúr birtokára költözne, úgy az őt befogadó földbirtokos köteles részére vagy családjá számára egy kész házat rendelkezésre bocsátani, s arról is gondoskodni, hogy a jobbá-

gyokéhoz hasonló és a megélhetéshez szükséges feltételeket megteremtse. Ez utóbbi alatt Fáy feltehetően a megművelendő föld, továbbá a munkaeszközöknek és állatoknak a kiutalását érti.⁸ Figyelemreméltó azonban, hogy Fáy mindazokat a birtokosakat, akik a fentebb említett feltételeket nem teljesítenék vagy megszegnék, büntetéssel sújtaná, és felveti, hogy indítson ellenük a kamara eljárást.⁹ Ezzel a proпозиcióval Fáy azokat az anomáliákat kívánta megszüntetni, illetve megakadályozni, melyek szerint a földesurak a „kóbor cigányok okozta rendetlenséget a maguk hasznára igen jól fel tudják használni, s mindig voltak, kik silány napszámokért, vagy taksa fizetésért a kóbor cigányokat oltalmuk alá vették”.¹⁰

Fáy következő javaslata, mely a cigányoknak a lakóhelyükről történő távolmaradásuk tárgyában intézkedik, az előző, hasonló jellegű rendelkezésekhez képest, ha tartalmában nem is, de a megoldási módozatokat tekintve, szintén szolgál néhány újdonsággal. Elsősorban azzal, hogy a cigányok számára kiadandó útlevél kiállításának jogát kivenné a megyei előjárók kezéből, és azt a falusi bírák intézkedési hatáskörébe utalná. Bár ő is tovább korlátozná a cigányokat szabadságukban, ugyanis mindössze három napra távozhathának el, de nyitva hagyja azt a lehetőséget, miszerint hosszan tartó munkákra (pl. nyári dologidőben) külön engedély birtokában huzamosabb időre távol maradhatnak lakóhelyüktől. Ez az engedély azonban csak a családfőre vonatkozik, a feleség és a gyermekek számára egyértelműen tiltja, hogy lakóhelyüket elhagyják. Az útiokmányokkal nem rendelkező, otthonától távol lévő személyre büntetés kiszabását javasolja, de ítéletet kér az őt engedély nélkül elengedő falusi bíróra is.¹¹

A társadalomba való beilleszkedés egyik alapfeltételül Fáy is azt szabja meg, hogy a cigány népesség csakis házakban lakhat, s ezek nem állhatnak egy-egy település szélén, hanem kizárólag a parasztházak között épülhetnek fel. Sőt, megismétli annak a II. József által kiadott rendelkezésnek a kitételét, miszerint, ha egy faluban vagy községben sok cigány élne, őket egymástól elkülönítve az adott helység különböző részeiben telepítené le.¹²

Fáy regulációs javaslatai között szerepel az a korábbi rendelet is, amely kötelezte a cigányokat a vallás (elsősorban a katolikus hit) gyakorlására, valamint arra, hogy gyermekeiket iskolába járassák.¹³

A korábbi intézkedésektől eltérően Fáy nem vette fel tervezetében a Mária Terézia és II. József által oly nagy gonddal szorgalmazott, embertelen „nevelő célzatú” regulációs rendelkezést, melynek értelmében a cigánygyerekeket két éves korukban elszakították szüleiktől és paraszt, illetve iparos családoknál osztották szét őket. Abból a pedagógiai elvből indultak ki, hogy a cigányság „jó útra térítésének”, megjobbításának egyik fontos eszköze a gyermekek nevelése. Úgy hitték ugyanis, hogy ha kiemelik őket cigány környezetükből, más családok körében felserdülve, erkölcsükben, szokásaikban is megváltoznak, és eképpen a társadalom hasznos tagjaivá válhatnak.¹⁴ Ezek a rendelkezések rendkívül érzékenyen és fájdalmasan sújtották a családokat, és a cigányságot (jogosan) a legnagyobb ellenállásra ösztönözték az államhatalommal szemben. Mind ez, mind pedig az erőszakos nevelési kísérletek kudarcra (gyerekek többsége ugyanis visszaszökött szüleikhez), arra késztették a jelen projektum készítőjét, hogy figyelmen kívül hagyja ezt a problémát.

Azt az intézkedést azonban, mely a 12 évnél idősebb fiúgyerekeket kötelezné mesterségek tanulására, Fáy is felújítja, azzal a különbséggel, hogy egrész az ilyen korú fiúkat földműves szolgálatra is ki lehet adni, másrészt nem kényszeríti az iparos céheket a cigány fiúk felvételére, illetve alkalmazásukra.¹⁵ Ehhez a javaslatához

szorosan kapcsolódik az előző cigányügyi intézkedésekhez képest mindenképpen újnak mondható és a cigányságra nézve is pozitív indítvány, mely szerint a „cigányoknak szabad mesterségeket, kézműves munkákat tanulni, így lehetnek iparoslegények és a kitanult mesterségeket üzése pedig nem tagadható meg tőlük”.¹⁶ Ez az indítvány nemcsak azért figyelemre méltó, mivel a cigányság először kapott volna törvényes lehetőséget arra, hogy iparos tevékenységet, különösen a kovácsmesterséget és egyéb fémműves szolgáltatásokat szabadon végezhesse, hanem azért is, mert a cigány kovácsok a helybéli kovácsoknál olcsóbban dolgoztak, és a jobbgyok szívesen alkalmazták földművelő eszközeik készítésére és javítására őket. Ez viszont a céhbeli mesterek ellenállását váltotta ki, és a falusi vagy városi előljárósnál rendszerint ellenezték a cigány mesterek alkalmazását. Követelték eltávolításukat vagy iparos tevékenységük megszüntetését. Ugyanakkor a korábbi rendelkezések szellemében hangsúlyozza, hogy e mesterségek, mesterségbeli tudás birtokában minden ipart űző cigány köteles szolgálatot felvállalni. Ezzel a kényszerítő megoldással az állandó, folytonos munkára kívánta rászorítani a főleg kovács cigányokat, akik a cigányösszeírások tanúsága szerint egyúttal zenészek is voltak, és főleg télen különböző ünnepi alkalmak során csak a zenéléssel foglalkoztak. Ezt megakadályozandó, Fáy azt javasolja, hogy tiltsák el őket a muzsikálástól.¹⁷

A gyermekek elvételén kívül igen sérelmesen érintette a cigányságot az a természetellenes rendelet, mely megtiltotta számukra az egymás közötti házassággötést, illetve azt rendkívül szigorú feltételekhez kötötte. Fáy felmerve e rendelkezés tarthatatlanságát és eredménytelenségét, körülménytelenségét, körülménytelenséget, körülménytelenséget, körülménytelenséget kívánja a kérdést megoldani. Indítványai között szerepel, hogy a cigányok földművesek leányaival, illetve fiaival köthetnek házasságot (ez új momentum az előzőkhez képest), az egymás közötti házassággötést is engedélyezi bizonyos feltételek mellett. Így például a cigány férfiaknak törvényes iparos vagy földműves tevékenységet kell folytatniuk, illetve más hasonló szolgálatban kell állniuk, és e munkákat legalább négy éven át folyamatosan kell végezniük.¹⁸ Jóllehet, e javaslatot az egyértelműen tiltó uralkodói rendszabásokkal ellentétben előrelépésnek tekinthetjük, mégis aligha jelentette volna a kérdés megoldását, különösen azért nem, mivel még mindig túl kemény feltételeket szabott a kötöttségeket nehezen tűrő, alapvető emberi jogaikban megsértett cigányok számára, s csupán a már megtelepedett életmódot folytató cigányságra tudták volna a rendeletet rákényszeríteni.

Fáy tervezetének következő pontja azzal a kérdéssel foglalkozik, amely a cigányság részéről — érthetően — már korábban is az egyik legnagyobb ellenállást és elkeseredést váltotta ki. Ez a ló tartás, illetve a lóval történő kereskedés problémája. Mind Mária Terézia, mind pedig II. József ismételt s határozottan megtiltotta a cigányok számára, hogy lovakkal kereskedjenek, sőt súlyos büntetést helyezett kilátásba azoknak a földesuraknak is, akik a cigányok számára engedélyt adtak a ló tartásra.¹⁹ Am azok, akiket ez a rendelkezés életfeltételükkel megfosztott, igyekeztek ezen rendelkezés alól is kibújni és az esetek nagy többségében, sikerrel. Nem véletlenül iktatta be projektumába tehát a kérdést Fáy is. Javaslatára szerint a fő- vagy alispán engedélye nélkül senki a cigányok közül nem tarthat lovat magának, kivéve azokat, akik földműveléssel foglalkoznak. Arra az esetre, ha közülük valakinél lovakat találnának, azokat a korábbi rendeletek értelmében büntetéssel kell sújtani, a lovakat el kell adni, és az értük járó összeget pedig oda kell adni a lovak egykori törvényes tulajdonosának. Fáy ebben a kérdésben lényegében tehát nem talál új megoldást, megelégszik az előző tiltó rendeletek ismétlésével.²⁰

Ugyanezt teszi a cigányok ruházatát illetően is, amikor kimondja, hogy ők a köznéphez hasonlóan öltözködjének.²¹

Ezeknek a javasolt intézkedéseknek majdani életbe léptetését, illetve megvalósítását a megyei tisztviselők feladatává tenné, mégpedig oly módon, hogy a hatáskörükbe tartozó kerület helységeit ők egymás között felosztanák, és az ott élő cigányokról jegyzőkönyvet vezetnének, melyeket szükség szerint bemutatnának a fő- vagy alispánoknak. Továbbá összefoglaló jelentéseket kellene készíteniük a cigányokról és ezeket adandó alkalommal a megyegyűlések elé kellene terjeszteniük. Fáy tehát itt újfent megismétli Mária Terézia és II. József intézkedéseit, azzal az apró eltéréssel, hogy az előző évtizedek kudarcait figyelembe véve nem indítványozza a cigányság „szemmeltartását” is célzó megyei cigányösszeírásokat, megelégedne a megyei tisztviselők beszámolóival.²²

Fáy tervezetét a cigányügyi bizottság a beteresztés napján (márc. 18-án) és a következő napokban (márc. 19–20.) a nádor személyes elnöklése mellett részletekben menően megvitatta,²³ és kidolgozta azt a további tervezetet, valamint törvényjavaslatot, amelyet véleményezés végett a magyar udvari kancelláriához küldött fel. A kancellária nem fűzött kiegészítő vagy korrigáló megjegyzéseket a projektumhoz, mivel szerinte az megegyezik az előző évtizedekben kibocsátott cigányügyi intézkedésekkel.²⁴ A közigazgatási bizottság megvitattott anyagát a kancellária 1793. november 14-én terjesztette fel a bécsi Államtanácshoz (Staatsraat), amely rövid idő alatt elkészült az anyag kivonatolásával és eljuttatta azt a nádornak.²⁵ Sándor Lipót a beérkezett projektumokat és törvényjavaslatokat tüzetesen elemezte, és megjegyzéseivel együtt a következő év nyarán (1794. júl. 7.) felküldte az uralkodónak.²⁶

A cigányügyben kidolgozott ill. elfogadott új tervezetet és a hozzá csatolt törvényjavaslatot megvizsgálva, a nádor osztotta a kancellária és az Államtanács tagjának. Izdenczy Józsefnek az álláspontját — azaz szerinte is az egész projektum a korábbi rendeletek szellemében készült, sőt mintegy azok kivonatolása. Ugyanakkor elismeri, hogy azok közé a tervezetek, illetve törvényjavaslatok közé tartozik, amelyet „azonnal hatályba lehetne léptetni”.²⁷ Annak ellenére, hogy a kérdést a közigazgatási bizottság cigányügyi deputációjában már részletekben menően megvittatták, Sándor Lipót szerint azonban mégis úgy véli: a még érvényben lévő rendelkezések és az újonnan hozott rendeletek miatt ez a törvényjavaslat egyelőre melőzhető, illetve elhalasztható.²⁸

Kérdés most már, vajon a nádor által elhalaszthatónak vélt új elaborátum, a hozzá csatolt törvényjavaslatokkal együtt, valójában csupán a már többször említett Mária Terézia és II. József korabeli regulációs rendeletekhez képest szolgált-e valamiféle újdonsággal, tartalmazott-e olyan „megoldási” javaslatokat, amelyek életbe léptetése esetleg mégis változtatott volna e népcsoport sorsán, továbbá elősegítette volna a cigányság „békésebb”, nem erőszakos eszközökkel történő társadalmi beilleszkedését, s egyszersmind hozzájárulhatott volna a cigány népességgel szemben sokszor mesterségesen kialakított előítéletek feloldásához vagy legalábbis enyhítéséhez.

Az 1825–27. évi országgyűlés alkalmával napvilágot látott projektumot és törvényjavaslatot²⁹ egyrészt ebből a szempontból vizsgálnánk meg, másrészt pedig abból a szemszögből elemeznénk, milyen eltérések tapasztalhatók ebben Fáy eredetileg benyújtott tervezetéhez képest.

Az már az első pillantásra is szembetűnő, hogy Fáy összesen 10 pontjával szemben a javaslat 20 pontból áll. Ennek oka részben az, hogy a Fáy által összevont kérdéseket külön pontokban határozták meg. Figyelmet érdemel a bevezető, amely hangsúlyozza, hogy a cigányok regulációja nem oldható meg a cigányság életmódjának előzetes ismerete nélkül. Ez a bevezető sem mentes azonban a negatív értéktételektől és sztereotípiáktól, felületes megállapításoktól. Ennek a felfogásnak a szellemében — hogy csak a legjellegzetesebbeket emeljük ki — a cigányok csavargó életmódjukkal zaklatják az ország lakosait, a megtelepült cigányság pedig nem tartja be a rá vonatkozó rendeleteket. Elítéli, hogy a cigányok nem végeznek mezőgazdasági munkát és a természet gyermekeiként élnek, és hiúságból mindannyian színes ruhákba öltözködnek; továbbá nemre való tekintet nélkül dohányoznak, különböző súlyos betegségekből szenvednek és ínségben élnek. Természetes szabadságvágyuknál fogva mindenféle kötöttséget és szolgálatot megvetnek. A lassú és tunya állatokkal nem kedvelik, általában csak a lovakat becsülik, mint a természet legszebb ajándékát. Rendkívül örvendeznek és gyönyörködnek a lovak sokféleségében, és a lókereskedéssel, amely kedvenc foglalatosságuk, sokaknak súlyos kárt okoznak. A projektum viszont pozitívumként említi ki természetes zenei tehetségüket és dicséretesnek tartja a kovács mesterségben való jártasságukat. Ennélfogva hasznosnak tartja a tevékenységüket különösen azon szegényebb községek lakói részére, ahol kovácsot nem tudnak alkalmazni.³⁰

Ha megvizsgáljuk a projektum pontjaiban foglaltakat, azt látjuk, hogy az első tíz, valamint a 12., 13., 16. és 17. pontok tartalmilag megegyeznek Fáy tervezetének 1–9. pontjával. Csupán a tervezet 11. és 14. pontja (Fáy: 5–6.) mutat jelentős eltéréseket. Az előbbi, mely a kovács mesterséget űző cigányok felől rendelkezik, egyrészt korlátozza számukat akkor, ha egy-egy községben vagy helységben nagy számban gyűlnének össze, másrészt arról határoz, hogyha egy cigány családban a családfelelő mesterségét több gyermek is gyakorolná, úgy az apa csak egy fiút tarthat meg maga mellett tanoncként, a többi gyermeket 12. életévük betöltése után adják szolgálatra, vagy osszák szét ugyanazon községben vagy a szomszédos falvakban. A gyermekek szétszórását azonban ne erővel, hanem szelídebb (placidior) eszközökkel hajtsák végre. Hogy mit értettek a szelídebb eszközökön, erre nézve a projektum nem tartalmaz kitételeket. Rendelkezik továbbá afelől, hogy az apa a gyermekét, vagy gyermekeit nem fogadhatta vissza a szolgabírák előzetes engedélye nélkül.³¹

Ezt az jelenti tehát, ha a tervezet a humánusabb megoldás felé hajlik is, alapján véve és a végeredményt tekintve itt szintén egy korábbi regulációs intézkedés megismétlését látjuk. Új elemként jelenik meg viszont a projektumban az, hogy a cigány iparosoknak nemcsak hogy engedélyezi mesterségük űzését, hanem mintegy ösztönzésként és „egyre fokozódó hanyagságuk megszüntetése” érdekében azt is javasolja, hogy hozzák létre a cigány kézművesek céhét, „mely a közös versenyre buzdít” s amely a tanoncokat is befogadná.³² Ennek a javaslatnak az életbe léptetése minden bizonnyal óriási előrelépést jelentett volna a cigányok megítélésében, valamint a nem cigány lakossághoz való viszonyulásukban, hovatovább a cigányságról kialakított túlzóan negatív kép átértékelésében, nemcsak a vele közvetlenül érintkező paraszti népesség, de a közigazgatási hatóságok részéről is, és talán oldotta volna az évtizedek óta felhalmozott feszültségeket. Ugyanakkor a gyermekek szétszórásának az elve továbbra is inhumánusnak volt tekinthető.

Egészen új és meglepő javaslatként értékelhetjük a projektumnak a cigányok zenéléséről kifejtett gondolatait. Maga Fáy és az uralkodói rendeletek egyértelműen tiltották a cigányok számára a muzsikálást és a cigányság dologtalan és tunya életmódja egyik negatív megnyilvánulásaként tartották azt számon. Most ebben a vonatkozásban először találkozhatunk olyan pozitív értékeléssel, amely mindenképpen a cigány zene, a cigányság zenei képességének és tehetségének „hivatalos” elismerését jelenti. (Közismert, hogy a kiemelkedő zenei érzékkel és talentummal rendelkező cigány muzikusok közül néhányan már a 18. században óriási népszerűséget és megbecsülést vívtak ki maguknak — így pl. Cinka Panna — és az egyes társadalmi rétegek körében, különösen a parasztság soraiban, szívesen látták a cigány zenészeket.) A javaslat 15. pontja ennek megfelelően kiemeli, hogy ne fojtsák el a cigányságban a természet e különös ajándékát, mint a cigányság más népekkel (így a magyarral) össze nem hasonlítható adottságát és jellemvonását. A fentiek szellemében tehát a projektum nem kívánja eltüntetni a cigányokat a zenéléstől, csak arra hívja fel a szolgabírók és a megyei hivatalnokok figyelmét: ügyeljenek arra, hogy a zenélés túlonúl ne vonja el őket a munkától, és rendelkezik afelől is, hogy engedély nélkül ne távozzanak el muzsikálásra.³³ Annál határozottabban intézkedik a projektum egy, a Fáy tervezetéből hiányzó pontban, nevezetesen a koldulás kérdésében. Ezt már korábban is tiltották. Az engedély nélküli koldulást 12 botütéssel kívánják sújtani, hangsúlyozva ugyanakkor azt, hogy a törvényesen beszerzett engedély birtokában végső esetben a cigányok megélhetésüket ezúton is biztosíthatják. Hasonlóan büntetést helyez kilátásba azoknak a földesuraknak és falusi bíráknak a számára, akik ezeket a tiltó rendelkezéseket megszegnék.³⁴

A projektum pontjait a hozzá mellékelte négy törvényjavaslatban foglalták össze, amelyek a cigányok paraszti munkára kötelezését, vagy iparos foglalkozásra ösztönzését, a mesterségek (különösen a kovácsolás) felvállalását, az állandó megtelepedést, egyúttal a csavargó életmód megszüntetését, a lovakkal történő kereskedés tiltását illetve kizárólag földműves munka céljából való tartását hangsúlyozzák.³⁵

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy a Fáy-féle tervezethez és az annak alapján kidolgozott második projektumhoz képest az előterjesztett törvényjavaslatokban ismét meglehetősen egyoldalúan kezelték a cigányság helyzetét. A korábbi rendelkezésekhez hasonlóan a korabeli társadalmi erkölcsökkel és normákkal elmentéses életmódjuk megváltoztatására, azaz röghözkötésükre korlátozódtak. A végső „regulatio”-ban tehát már azokat az intézkedéseket sem találjuk meg, melyek, ha nem is oldották volna meg a legsúlyosabb problémákat, nem idéztek volna elő gyökeres változásokat a cigányság sanyarú sorsában, de a már megtelepedett cigányok mindennapjait némely vonatkozásban elviselhetőbbé tették volna, s elősegítették volna, hogy a helybéli lakosokkal jobb kapcsolatuk legyen. A négy törvényjavaslat lényegében véve tehát a régi beidegződésekre emlékeztetett.

Ellentétben tehát azokkal a túlságosan is optimista véleményekkel, melyek a regnicoláris deputációk rendszeres munkálataiban illetve ezek eredményeiben egyenesen olyan reformok megalapozását vélték felfedezni, melyeknek életbeléptetésével ezek egy emberöltővel megelőzték volna a reformkorban megindult politikai, társadalmi és gazdasági reformfolyamatokat,³⁶ ezeket aligha állíthatjuk a cigányügyi deputáció reformmunkálataival kapcsolatban. Igaz, nem tagadható, hogy a projektumok kidolgozói nem hiányzott a „jobbító” szándék, de a végeredményt tekintve a tervezetek és az ezek nyomán kidolgozott törvényjavaslatok nem

jelentettek áttörést, igazi előrelépést a kérdés megoldásában. A cigányság sorsának alakulása a következő évszázad folyamán csak lassan változott és továbbra is a területi és helyi közigazgatási szervek „belügye” maradt, ami az esetek többségében nem jelentett egyebet, mint folytonos üldözésüket és zaklatásukat, az ellenük alkalmazott válogatottan fenyítő rendszabások kíméletlen alkalmazását. A cigányság természetes szabadságvágyától hajtva igyekezett kibújni ezen „regulációs” intézkedések alól, és folyton kereste azokat a lehetőségeket, amelyek számára az életet elviselhetőbbé tették.

Jegyzetek

1. A bizottságok tevékenységéről ld.: MÁLYUSZ Elemér, A reformkor nemzedéke. Budapest, 1923. 3–15. (Kiny. a Századok 1923. évfolyamából); Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Kiadta, a bevezető tanulmányt és a magyarázatokat írta MÁLYUSZ Elemér. Budapest, 1926. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) 127–141.
2. A rablások megfékezése érdekében pl. a perszonális elnökletével Budán tanácskozást tartottak és rendeleteket adtak ki. L. erről: Sándor Lipót..., i. m. (1. jegyz.), 672.
3. Fáy egyébként több országgyűlési bizottságban is tevékeny szerepet vállalt és a cigányok regulációjáról szóló projektumon kívül ő dolgozta ki a szabad hajdú városok jogi státusát, továbbá az ország egészségügyi helyzetét tárgyaló tervezeteket is.
4. Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban: MOL), N 102. 5. k. Projectum Pauli Fay I. Comitatus Tornensis Vice-Comitis de Regulatione Zingarorum. – Anno 1793. Die 18a Martii Sessio in Publico Politicis 37a sub Praesidio Suae Celsitudinis Regiae Domini Regni Palatini Celebrata est. No. 28., 324–327.
5. Uo. 324.
6. Uo. Vö. ezzel az 1761. dec. 16-i és az 1783: 14. pont cigányügyi rendelkezéseit. Mária Terézia és II. József a cigányok regulációja tárgyában kibocsátott rendelkezései ezidáig nem kerültek összegyűjtésre. Csupán elszórtan jelentek meg ezek, jórészt magyar fordításban. A Magyar Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltárának cigányügyi részlegében (Jelzete: C 56 – Departamentum Zingarorum) „Normales circa Regulationem Zingarorum” megtalálhatók ezek az intézkedések, de csak kivonatokban. A rendeletek szövegeit a megyékhez leküldött utasításokban találhatjuk legteljesebb formában. A szakirodalomban történt már arra kísérlet, hogy ezeket egy-egy megye vonatkozásában részleteiben is bemutassák. Így mindenekelőtt HEICZINGER János, Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról c. munkájában. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv. 12. Székesfehérvár, 1978. 232–241. Az általa publikált rendeletek közül néhányat „A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. 1422–1985.” (Szerk. MEZEY Barna) Budapest, 1986. c. kiadvány is átvett (84–94.) A Mária Terézia és II. József-féle cigányrendeletekre elsősorban tehát HEICZINGER J. idézett műve alapján hivatkozunk.
7. Projectum Pauli Fay..., 324.; vö. 1783:3. pont.
8. Projectum Pauli Fay..., 324–325.
9. Uo. 325.
10. DÉRY Gyula, A cigányok Európában. Monográfia három részben. Budapest, 1908. 40.
11. Projectum Pauli Fay..., 325.; vö.: 1783:10. és 47. pont.
12. Projectum Pauli Fay..., 325.; vö.: 1783:31. pont
13. Projectum Pauli Fay..., 325–326.; vö.: 1783:48. pont.
14. Vö erre: 1773:33. és 1783:43. pont.
15. Projectum Pauli Fay..., 326.; vö.: 1773:6. és 1783:33. pont.
16. Projectum Pauli Fay..., 326.; vö.: 1783:10. pont.
17. Projectum Pauli Fay..., 326.; vö.: 1783:1., 28. pont.
18. Projectum Pauli Fay..., 326.; vö.: 1783:32. pont.
19. Vö.: 1768:4., 1783:2. pont.
20. Projectum Pauli Fay..., 326.
21. Uo. 326–327.; vö.: 1768:2., 1773:2., 1783:15–16. pont.
22. Projectum Pauli Fay..., 327.; vö.: 1768:1. pont.
23. Projectum Pauli Fay..., Sessio 38a. No. 29.
24. Sándor Lipót..., i. m. (1. jegyz.) 672.
25. Uo. 669.
26. Uo.
27. Uo. 672.
28. Uo. és 688.
29. Opus Excelesae Deputationis Regnicolaris in Publico-Politicis quoad objecta Articulo 67. anni 1791. regnicolariter sibi delata elaboratum. Tomus II. Posonii, 1826. – XIX. Projectum regulationis Zingarorum. L. a művet: MOL, N 117. Vegyes Könyvek, 220. k. 1–6.
30. Uo. 1–2.
31. Uo. 5.
32. Uo.
33. Uo.
34. Uo. 6.
35. Uo. 6–7. pp. Articulus de regulatione Zingarorum. §. 1–4.
36. MÁLYUSZ E. A reformkor..., i. m. (1. jegyz.) 12. és Sándor Lipót..., i. m. (1. jegyz.) 140.